

МОВНІ ЗАСОБИ ОБРАЗОТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ДУМАХ НЕВІЛЬНИЦЬКОГО ЦИКЛУ

Набок М. М., к. філол. н., ст. викладач

Мовленнєва комунікація – це процес спілкування засобами мови. Цей процес має свої внутрішні закономірності й ґрунтується на певній системі усталених мовних і мовленнєвих норм. Однією з основних форм мовного спілкування є діалог. *Діалог*, або *діалогічна мова* (грец. dialogos – бесіда, розмова між двома особами) – розмова чи суперечка, в якій беруть участь дві особи, на відміну від монологу – роздумів у голос однієї людини [1:111].

Діалог в епосі тяжіє до монологізації, тому репліки героїв можуть переходити у ліричний та драматичний час розвитку подій. В українських народних думах невільницького циклу монологи та діалоги мають психолого-ситуативні мовні особливості, адже у внутрішній природі пізнавального процесу оповідач, творець і виконавець дум керувався чуттєвим сприйняттям навколишнього світу і себе в ньому [2: 14]. Власне, потрібно наголосити на прихованому внутрішньому монолозі творця дум, який співом передає страждання героїв у неволі. Адже саме “співцеві треба перенестися передусім на свій внутрішній світ, чинити нещадний опір всіляким сумнівам, спокусам і зневірі” і все це “щиро і правдиво, привільно і легко” передати своїм слухачам [3: 352].

У думах невільницького циклу “Невільників”, “Плач невільника”, “Маруся Богуславка”, “Утеча трьох братів із города Азова”, “Іван Богуславець”, “Самійло Кішка” відбір життєвого матеріалу заснований на зображенні героїв поза межею рідної землі. За цього вони глибоко страждають. Для них Україна мислилась як найрідніша, найближча серцю і душі сторона. Тому саме на основі розуміння героями понять “свій – чужий”, *рідна земля, Україна, Бог* формувалася своєрідна образна система цих дум. Опозиція “свій – чужий” виявляється переважно у конфлікті, що виникає між двома ворогуючими сторонами. В діалогах переважає драматична, напружена тональність, виражена в прикметникових конструкціях. У думах “Невільники”, “Плач невільника”, “Маруся Богуславка” образ “чужого” не конкретизується, ним виступає “*каторжна неволя*”, “*темниця кам'яная*”, “*розкоші турецькі, лакомства нещасні*” (дума “Маруся Богуславка”), “*тяжка неволя*”, “*турецько-бусурманська каторга*”, “*баша турецький*”, “*турки-яничари*”, “*віра бусурманська*” (дума “Невільники”), “*земля турецька і віра бусурманська*”, “*тяжка*

неволя”, “город Царь-град”, “рабська земля”, “неволя проклята” (дума “Плач невільника”). В образі “свого” виступають “города християнські”, “родина сердечна” (“Плач невільника”), “ясні зорі”, “тихі води” (“Маруся Богуславка”), “святий день Великдень”, “край веселий” (дума “Іван Богуславець”), “слава славна”, “військо запорізьке” (“Самійло Кішка”).

Монологічна форма викладу у зачинах дум підсилює драматизм буття героїв: Гей, що на Чорному морі / Та на білому камені, / А в потребі царській, / В громаді козацькій, / Там багато війська понажено ... / По три, по два у купу посковано, / По два кандали на руки, / на ноги покладено [4: 8] (“Невільники”, запис О.Сластьона від кобзаря М.Кравченка).

Важливим прийомом художнього зображення є розгорнуті адресатні вокативи на основі образного паралелізму, які є, на думку О. Любашенко, “зображально-виражальними чинниками художньої реалізації творчого задуму” [5: 41]. Звертання містить й “слов’янську антитезу” – фігуру з початковим запереченням і наступним ствердженням (“Не ясний сокіл квилить-проквіляє, Як син до батька до матері...”). Цей поетичний засіб О. Потебня та Ф. Колесса називали заперечним паралелізмом. Він бере початок, на думку Ф. Колесси, ще з анімістичних часів. Цей художній засіб “стає до послуг співця як на початку думи, так і всередині, при викладі сюжетних перипетій. До того ж у першому випадку він виконує переважно психологічні, а в другому – поетично-синтаксичні функції” [6: 36]. Такі заперечні паралелізми властиві й думі “Утеча трьох братів із города Азова”. Монологічна форма викладу зосереджена на мотиві втечі братів із неволі: Гей, то не чорні хмари наступали, / Не дробні дощі накрапали, / Гей, то не сиві тумани й уставали, – / Як три брати з турецької, / Бусурменської, тяжкої неволі, / Із города Озова утікали [4: 127].

Для підсилення загального психологічного стану героїв дум у монологіях часто використовується поетичний засіб “троїстості”: “Тікало три братіки рідненькі, Три товариші сердешні. Два кінних, третій піший–піхотинець, За кіньми біжить-підбігає, Чорний пожарь підь білі ноги підпадає” [4, с. 104] (дума “Втеча трьох братів із города Азова”). В числі “3” О. Колесса вбачав основу арійської системи, за якою воно було “святим”, а потім перейшло до “системи солярної з “святими” числами 7 і 12” [7: 435–436]. Драматизують діалогічну форму викладу епітети “три братіки рідненькі”, “товариші сердешні”, звертання “братте миле, братте любе”, “голубоньки сиві”.

Отже, діалоги та монологи у структурі мовних засобів образотворення українських народних думок передають загальний психологічний стан героїв, а також допомагають у виразити особисті переживання оповідача, творця і виконавця дум. Епітети, прикметникові конструкції, форма звертань, слов'янська антитеза, засіб “троїстості”, лірична та драматична тональність реплік і т. д., увиразнюють реалістичне відображення дійсності в думках, розкривають багатство внутрішнього світу героїв українських народних дум.

1. Словник літературознавчих термінів / [Упоряд. В.М.Лесин, О.С.Пулинець]. – К. : Рад. школа, 1971. – С. 111.
2. Дей О. Поетика української народної пісні / О. Дей. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 14.
3. Черемський К. Шлях звичаю / Кость Черемський. – Х. : Глас, 2002. – С. 352.
4. Українські народні думи. Том перший корпусу. Тексти № № 1–13 і вступ Катерини Грушевської. – Х., 1927. – 166 с.
5. Любашенко О. Моделі комунікативно-функціональних конструкцій як елемент фольклорної поетики у народних думках / Олеся Любашенко // Література. Фольклор. Проблеми поетики: зб. наук. пр. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2002. – Вип. 11. – С. 41.
6. Нудьга Г.А. Український поетичний епос (Думи) / Г.А. Нудьга. – К. : Знання, 1971. – С.36.
7. Колесса О. Люнарно-астральний мітологічний сюжет у старинній українській колядці (боротьба гордого молодця з чорним туром) / Олександр Колесса // Родина Колессів у духовному та культурному житті України кінця ХІХ – ХХ століття (з нагоди 130-річчя від дня народження академіка Філарета Колесси та 100-річчя від дня народження академіка Миколи Колесси) : зб. наук. праць та матеріалів. – Львів : Львівськ. нац. унів. ім. Івана Франка, 2005. – Вип. 5. – С. 435 – 436.

Соціально-гуманітарні аспекти розвитку сучасного суспільства : матеріали всеукраїнської наукової конференції викладачів, аспірантів, співробітників та студентів, м. Суми, 21-22 квітня 2014 р. / Відп. за вип. О.М. Сушкова. — Суми : СумДУ, 2014. — С. 136-139.